

Τίτλος μαθήματος:
Η φιλοσοφία ως "τέχνη του βίου" και η αναζήτηση της αταραξίας:
Κυνικοί, Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί.

Μάθημα 5ο: Επίκουρος - Ο φόβος του θεού, ο φόβος του θανάτου και ο υπολογισμός της ηδονής. Ηδονικός λογισμός και αταραξία.

Διδάσκων:
Πουλακίδας Παναγιώτης
panpoulakidas@gmail.com

Ηδονικός Λογισμός

Απόσπασμα 1

Επίκουρος *Επ.Μεν.* 129-130: πᾶσα οὖν ἡδονὴ διὰ τὸ φύσιν ἔχειν οἰκείαν ἀγαθόν, οὐ πᾶσα μέντοι αἰρετή· καθά περ καὶ ἀλγηδὼν πᾶσα κακόν, οὐ πᾶσα δὲ ἀεὶ φευκτὴ πεφυκυῖα. τῇ μέντοι συμμετρήσει καὶ συμφερόντων καὶ ἀσυμφόρων βλέπει ταῦτα πάντα κρίνειν καθήκει· χρώμεθα γὰρ τῷ μὲν ἀγαθῷ κατὰ τινὰς χρόνους ὡς κακῷ, τῷ δὲ κακῷ τοῦμπαλιν ὡς ἀγαθῷ.

Μετάφραση: Κάθε ηδονή εξ' αιτίας της οικειότητας με τη φύση μας είναι κάτι αγαθό, όμως δεν είναι κάθε ηδονή άξια επιλογής. Με τον ίδιο τρόπο κάθε πόνος είναι κακό αλλά δεν είναι όλοι οι πόνοι άξιοι αποφυγής. Κρίνουμε αυτά τα πράγματα μεβάση έναν υπολογισμό της ωφέλειας και της φθοράς. Κάποιες φορές μεταχειριζόμαστε το καλό ως κακό και το κακό αντίθετα ως καλό.

Ανάλυση αποσπάσματος: Όπως αναφέρει στα προηγούμενα μαθήματα από τη μία πλευρά λοιπόν, τα πάθη μας παρουσιάζουν, πάντοτε αληθώς, τον ηδονικό ή επίπονο χαρακτήρα των πραγμάτων και άρα την αγαθότητα ή την κακία τους ενώ, από την άλλη πλευρά, τα πάθη αποτελούν το κριτήριο αναφορικά με το ποια εξωτερικά αντικείμενα είναι άξια επιλογής και ποια άξια αποφυγής. Εδώ εύλογα θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς πως ό,τι είναι ηδονικό/αγαθό είναι άξιο επιλογής και ό,τι είναι επίπονο/κακό είναι άξιο αποφυγής. Αυτός όμως σίγουρα δεν είναι ο τρόπος με τον οποίο ο ίδιος ο Επίκουρος κατανοεί τα παραπάνω στοιχεία. Σύμφωνα με τον Επίκουρο η αντίληψη της παροντικής αγαθότητας ενός αντικειμένου δεν συνεπάγεται αναγκαία ότι αυτό είναι ταυτόχρονα άξιο επιλογής. Αντίστοιχα, η αντίληψη της παροντικής κακίας ενός αντικειμένου δεν συνεπάγεται αναγκαία πως είναι άξιο αποφυγής. Ο Επίκουρος υποστηρίζει ότι πρέπει να λαμβάνουμε υπόψιν μας πάντα όχι μόνο τα παροντικά αλλά και τα μακροχρόνια αποτελέσματα που επιφέρει ένα αντικείμενο στην σύστασή μας. Έτσι, για παράδειγμα, ένα εξωτερικό αντικείμενο το οποίο μας προκαλεί παροντικά ηδονή αλλά μελλοντικά πόνους, δεν είναι άξιο επιλογής ενώ αντίθετα ένα αντικείμενο

το οποίο μας προκαλεί παροντικά πόνο αλλά μελλοντικά ηδονή είναι άξιο επιλογής. Έχουμε δει ακριβώς την ίδια θέση όταν μελετήσαμε τη θέση του Επίκουρου αναφορικά με τη δυνατότητα μας να μπορούμε να διατυπώσουμε αληθείς πεποιθήσεις. Όπως αναφέραμε στο σχετικό μάθημα δεν αρκεί προκειμένου να διατυπώσουμε μία αληθή πεποίθηση να βασιστούμε στο περιεχόμενο μία εντύπωσης αλλά αντίθετα να μελετήσουμε συνολικά τους τρόπους που μας εμφανίζεται ένα αντικείμενο. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και στην περίπτωση του καλού και του κακού. Καμία επιμέρους εντύπωση δεν είναι επαρκής από μόνη της προκειμένου να κρίνει εάν ένα αντικείμενο είναι πράγματι άξιο επιλογής ή αποφυγής. Μόνο το σύνολο του αντιληπτικού περιεχομένου των εντυπώσεων μας αποτελεί επαρκή και αναγκαία συνθήκη προκειμένου να είμαστε σε θέση να κρίνουμε αληθώς μία καθολική πεποίθηση (Σεξτος Μ. 7.211-216, Δ.Λ. 10.3). Συνεπώς, προκειμένου να μπορούμε να γνωρίσουμε εάν κάτι είναι πράγματι άξιο επιλογής ή αποφυγής απαιτείται γνώση όχι μόνο της παροντικής του αξίας ή απαξίας (αγαθότητας ή κακίας) –γεγονός που αποτελεί περιεχόμενο μίας επιμέρους εντύπωσης- αλλά επιπλέον το εάν δημιουργεί ηδονή ή πόνο στο μέλλον, στοιχείο που για να επιβεβαιωθεί απαιτεί πλήθος εντυπώσεων (Σεξτος Μ. 7.211-216, Δ.Λ. 10.3).

Τα είδη των συναισθημάτων στην επικούρεια φιλοσοφία

Οι διακρίσεις του Επίκουρου αναφορικά με τα είδη των επιθυμιών αποτελούν απαραίτητα στοιχεία προκειμένου να μπορέσουμε να κατανοήσουμε με σαφήνεια τις διακρίσεις στις οποίες προβαίνει ο Φιλόδημος αναφορικά με τα συναισθήματα στο *Περὶ Ὁργῆς*. Τούτο συμβαίνει καθώς ο ίδιος ο Φιλόδημος δανείζεται τόσο την ορολογία όσο και τη διάκριση του Επίκουρου που αφορά τις επιθυμίες προκειμένου να κατηγοριοποιήσει τα συναισθήματα. Ωστόσο, ο Φιλόδημος δεν ακολουθεί με λεπτομέρεια τη διάκριση του Επίκουρου. Όπως είδαμε οι επιθυμίες, για τον Επίκουρο, χωρίζονται στις φυσικές και αναγκαίες επιθυμίες, στις φυσικές και μη αναγκαίες επιθυμίες και τέλος, στις μάταιες ή μη φυσικές και μη αναγκαίες επιθυμίες. Ο Φιλόδημος αντίθετα δεν διακρίνει τα συναισθήματα σε τρία αλλά σε δύο είδη. Από τη μία πλευρά, σε φυσικά και αναγκαία και από την άλλη πλευρά σε μάταια (μη φυσικά και μη αναγκαία).

Μάταιη Οργή

Το παράδειγμα της οργής είναι το χαρακτηριστικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο Φιλόδημος προκειμένου να εξηγήσει την επικούρεια θεωρία των συναισθημάτων. Για τους επικούρειους κάθε συναίσθημα μπορεί να το βιώσουμε είτε με τρόπο φυσικό είτε με τρόπο μάταιο. Ας ξεκινήσουμε με την ανάλυση της μάταιης οργής.

Αποσπασμα 2

Φιλόδημος Περί Όργης col.42.22-34

τό τε [] ἐπιθυμεῖν τῆς κολάσεως καθάπερ ἀπολαυτοῦ τινος, ὃ συνέζευκται ταῖς μεγάλαις ὀργαῖς, μάται- ὄν ἐ[ς]τιν οἰομένων μέγιστον ἀγαθὸν εἶναι καὶ καταστρεφόντων ὡς εἰς δι' αὐτὸ αἰρετὸν καὶ κολάσε[ι]ν οὐκ ἄλλως νομιζόντων, καὶ ἀνημέρω[[c]]ι συμπέλεκται διαθέσει, κα[θ]άπερ ὑπεδείξ'αμεν καὶ προϊόντες ἔτι παραστήσομεν.

Μετάφραση: Το να επιθυμεί κανείς την τιμωρία, σαν να είναι αυτό κάτι ηδονικό, μία επιθυμία που συνδυάζεται με μεγάλη οργή, είναι μάταιο και είναι χαρακτηριστικό των ανθρώπων που πιστεύουν ότι αυτό [η τιμωρία] είναι το μέγιστο αγαθό και στρέφονται σε αυτό σαν να είναι άξιο επιλογής καθαυτό και πιστεύουν πως με άλλο τρόπο δεν μπορούν να τιμωρήσουν τους άλλους ανθρώπους γεγονός το οποίο συμπλέκεται με μια διάθεση της ψυχής όπως έχουμε ήδη δείξει και θα δείξουμε ξανά στη συνέχεια.

Απόσπασμα 3

Φιλόδημος Περί Όργης col.6.13-23: τὰ [δ' ἐν τῇ ψ]υχῇι πάθη διὰ τῆ[ν ἡμ]ετέραν ψευδοδοξ[ί]αν παρακολουθοῦντα, τ[ι]νὰ μὲν καὶ τῶι γένει, [τι]νὰ δὲ τ[ῶ]ι μεγέθει[ι, τὸ] συν[έ]χον [ἔ]χει τῆς ἀπ[ολύ]σεως ἐν [τ]ῶι θεωρῆ[σαι τ]ὸ μέγεθος καὶ τὸ πλ[ῆθ]ος ὧν ἔχει καὶ συνεπι[σπ]ᾶται κακῶν.

Μετάφραση: Όσον αφορά τα συναισθήματα που υπάρχουν μέσα στην ψυχή τα οποία ακολουθούν τις μάταιες πεποιθήσεις μας -σχετικά με το είδος, σχετικά με το μέγεθος

το σημαντικό στοιχείο για να ελευθερώσουμε τους εαυτούς μας από αυτές είναι να κατανοήσουμε το μέγεθος και το πλήθος των κακών που εμπεριέχουν και φέρνουν μαζί τους.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Το πρώτο στοιχείο που πρέπει να σημειώσουμε εδώ είναι πως σύμφωνα με τον Φιλόδημο η επιθυμία για τιμωρία αποτελεί βασικό συστατικό του θυμού. Όπως αναφέρει ο φιλόσοφος στο παραπάνω απόσπασμα, αυτή η επιθυμία για τιμωρία αφενός κατανοείται τόσο ως ηδονική από τον πράττοντα όσο και ως άξια επιλογής και προτίμησης -ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι- και αφετέρου ως να είναι η μόνη ορθή συμπεριφορά απέναντι σε αυτόν που μας έχει βλάψει. Ας αναλύσουμε αυτά τα δύο στοιχεία λεπτομερέστερα.

1. Η επιθυμία για τιμωρία ως κάτι ηδονικό

Το πρώτο ερώτημα που πρέπει να απαντήσει ο Φιλόδημος αναφορικά με την παραπάνω θέση είναι γιατί η τιμωρία δεν είναι πράγματι ηδονική για τον πράττοντα; Σε αυτό το σημείο ο Φιλόδημος μοιραία βρίσκεται αντιμέτωπος με τον Αριστοτέλη ο οποίος αναφέρει στη *Ρητορική* (1378b3) πως «η οργή συνοδεύεται πάντοτε από ηδονή» (και πάση ὀργῇ ἔπεσθαι τινα ἡδονήν). Οι Επικούρειοι απορρίπτουν αυτή τη θέση. Ακολουθώντας τη μέθοδο του Επίκουρου, εάν στραφούμε στην καθημερινή μας εμπειρία θα δούμε πως οι άνθρωποι οι οποίοι οργίζονται βιώνουν περισσότερη ταραχή στην ψυχή τους παρά ηδονή. Το συναίσθημα της οργής τους ταραίζει βαθιά, διασαλεύει την ηρεμία τους και συχνά αδυνατούν να ξεφύγουν από αυτό. Η ηδονή που πιθανότατα βιώνει το υποκείμενο τη στιγμή που τιμωρεί αποτελεί μία μάταιη ηδονή η οποία δεν πηγάζει από την αδιάφθορη φύση μας και την εμπειρία μας αλλά αποτελεί απόρροια των μάταιων πεποιθήσεων μας. Όπως είδαμε στην αρχή του μαθήματος το κατά πόσον μία ηδονή είναι πράγματι καθαυτό αγαθό και κατά πόσον είναι πράγματι άξια επιλογής και προτίμησης εξαρτάται από το σύνολο της εμπειρίας μας. Με βάση τον ηδονικό λογισμό καμία ηδονή δεν είναι άξια επιλογής και προτίμησης και συνεπώς δεν πηγάζει από την αδιάφθορη φύση μας εφόσον μας οδηγεί μελλοντικά σε βαθύ πόνο και ταραχή. Και αυτό ακριβώς συμβαίνει, κατά το Φιλόδημο, και στην περίπτωση της τιμωρίας.

2. Η μάταιη οργή ως ένα σύνολο από μάταιες πεποιθήσεις

Το απόσπασμα 3 αναφέρει πως η μάταιη οργή αποτελείται τόσο από πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με το είδος όσο και με πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με το μέγεθος. Οι πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με το είδος αποτελούν πεποιθήσεις οι οποίες κατανοούν την τιμωρία ως κάτι καλό για εμάς. Τι σημαίνει όμως πως υπάρχουν πεποιθήσεις που σχετίζονται με το μέγεθος; Εδώ πρέπει να ανατρέξουμε και πάλι στον ηδονικό λογισμό του Επίκουρου. Όπως επεξηγεί σχετικά το απόσπασμα col.37.24-col.38.8 από το Περί Όργης, το οποίο θα αναλύσουμε παρακάτω, βασικό χαρακτηριστικό του φυσικού θυμού είναι πως «δεν εμπεριέχει εσφαλμένες πεποιθήσεις αναφορικά με τον υπολογισμό των απωλειών και της τιμωρίας αυτών που μας έβλαψαν». Με αντίστοιχο τρόπο πρέπει να κατανοήσουμε το σφάλμα των ανθρώπων που οργίζονται αναφορικά με το μέγεθος των πραγμάτων. Οι άνθρωποι οι οποίοι οργίζονται υπολογίζουν εσφαλμένα τόσο την αξία της βλάβη που κάποιος τους προκάλεσε αλλά και την ένταση της τιμωρίας που προσπαθούν να τους επιβάλλουν. Υπό αυτή την έννοια κάποιες από τις πεποιθήσεις οι οποίες οδηγούν τους ανθρώπους σε μάταιο θυμό αποτελούν πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με εσφαλμένο υπολογισμό αναφορικά με το μέγεθος τόσο της απώλειας όσο και της τιμωρίας.

Συμπέρασμα

Ο μάταιος θυμός και κατ' επέκταση τα μάταια συναισθήματα για τους Επικούρειους δεν αποτελούνται από μία και μόνο πεποίθηση. Αντίθετα, αποτελούν μία σταθερή κατάσταση της ψυχής (διάθεση) η οποία χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο από μάταιες πεποιθήσεις. Από τη μία πλευρά, μάταιες πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με την εσφαλμένη κατανόηση πραγμάτων ως ηδονικών/αγαθών (εσφαλμένες πεποιθήσεις ως προς το είδος), όπως συμβαίνει με την περίπτωση της τιμωρίας στο συναίσθημα του μάταιου θυμού. Από την άλλη πλευρά, μάταιες πεποιθήσεις οι οποίες σχετίζονται με τον εσφαλμένο υπολογισμό του μεγέθους της φθοράς που προκλήθηκε καθώς και του μεγέθους της συμπεριφοράς που επιλέγουμε ως τιμωρία (εσφαλμένες πεποιθήσεις ως προς το μέγεθος). Το σύνολο αυτών των μάταιων πεποιθήσεων, οι οποίες αποτελούν σταθερά στοιχεία του χαρακτήρα μας, μας οδηγεί στη δημιουργία μάταιων επιθυμιών

και κατ' επέκταση μάταιων συναισθημάτων, τα οποία αποτελούν διαθεσιακά στοιχεία του χαρακτήρα μας.

Φυσική Οργή

Απόσπασμα 4

Φιλόδημος *Περί Όργης* col.37.24-col.38.8: ἀλλὰ τὸ μὲν πάθος αὐτὸ κατὰ διάληψιν ἀποφαινόμεθα κακόν, ἐπειδὴ λυπηρόν ἐστιν ἢ ἀνάλογον λυπηρῶι, κατὰ δὲ τὴν συνπλοκὴν τῆι διαθέσει κἂν ἀγαθὸν ῥηθήσεσθαι νομίζομεν• συνίσταται γὰρ ἀπὸ το[ῦ] βλέπειν ὡς ἡ φύσις ἔχει τῶν πραγμάτων καὶ μηδὲν ψευδοδοξεῖν ἐν ταῖς c[υ]μμετρήσει τῶν ἐλα[ττ]ωμάτων καὶ ταῖς κολάσει τῶν βλαπτόντων. ὥστε καθ' [ὃ]ν τρόπον ἐλέγομ[εν] ἢ τὴν κ[ενὴν] ὀργὴν κακόν, ὅτι ἀπὸ διαθέσεως γίνεται πανπονῆρου καὶ μυρία δυσχερῆ συνεπιπᾶται, δεῖ[τε] λέγειν [οὐ] κακ[ὸν] τῆ]ν φυσικῆ[ν, ἀ]λλὰ, καθὸ δηκτικὸν ἐ[στ]ί τι,

Μετάφραση: Το συναίσθημα καθαυτό είναι κακό επειδή είναι επίπονο ή ανάλογο με κάτι επίπονο αλλά λαμβάνοντας υπόψιν τη σχέση του με τη σταθερή κατάσταση της ψυχής (διάθεση) νομίζουμε [οι Επικούρειοι] πως μπορούμε να το θεωρήσουμε αγαθό. Γιατί [σε αυτή την περίπτωση] αποτελεί αποτέλεσμα του τρόπου με τον οποίο βλέπουμε την αληθινή φύση των πραγμάτων και του γεγονότος πως δεν έχουμε ψευδείς πεποιθήσεις σχετικά με τον υπολογισμό της απώλειας και της τιμωρίας αυτών που μας έβλαψαν. Έτσι, με τον ίδιο τρόπο που είπαμε πως η μάταιη οργή είναι κάτι κακό καθώς προκύπτει από μία κακή σταθερή κατάσταση της ψυχής μας (διάθεση) και φέρνει μαζί της πληθώρα κακών, έτσι πρέπει να πούμε πως η φυσική οργή δεν είναι κάτι κακό εκτός από το ότι είναι κάτι δριμύ.

Απόσπασμα 5

Φιλόδημος *Περί Όργης* col.41.28-col.42.14: ἀπόχρη γὰρ ἐπιδειξαι τὸ κοινόν, ὅτι δυσχεθήσεταιί τισιν ὀργαῖς ὁ σοφός. καὶ φήσκει τις, ἀλλ' εἰ διὰ τὸ βλάπτεσθαι καθ' ἐκούσιον τρόπον ὀργίζεται, βλάπτεται δ' ὑπὸ τινων εἰς τὰ μέγιστα, πῶς οὐχὶ καὶ [ου] μεγάλην ὀργὴν ἀναδέξεται καὶ σφοδρὰν ἐπιθυμίαν ἔξει τοῦ μετελθεῖν; ν πρὸς ὃν ἐροῦμεν, ὅτι τῶι βλάπτοντι τὰς τοιαύτας β]λά[β]ας ἢ φανερωῖ [γ' ὄν]τι ἢ διότι μ[ε]γά[λ]ως βλάψει, προκαλλοτριούται μὲν ἄκρως καὶ μισεῖ (τοῦτο γὰρ ἀκ[όλο]υθον),

οὐ μέντοι γε ταρα[χ]ήν ἀνα[δ]έχεται μεγάλη[ν], οὐ[δ] ἔ[στ]ιν γέ [πώ]ς τ[ι] παρὰ [μέ]γα τῶν ἔξωθεν, [ὅ]τ' οὐδὲ κ[α]τὰ τὰς παρουσί[α]ς τῶν μεγάλων ἀλγηδόνω[ν] μεγάλας συνέχεται τ[α]ραχῆς, [πο]λλῶι δὲ μᾶλλ[ο]ν κατὰ [τὰ]ς ὀργάς• τὸ γὰρ] δεινὰ [παθεῖν φ]υετα[ι] ἐξ ἀνοίας. Ακολουθούμε την προσθήκη του Philipson σε αυτό το σημείο (22 [παθεῖν φ]υετα[ι] ἐξ ἀνοίας).

Μετάφραση: Είναι αρκετό να δείξουμε γενικά ότι ο σοφός σχετίζεται με κάποιο είδος οργής. Και κάποιος θα πει: Αλλά εάν [ο σοφός] οργίζεται από το γεγονός πως βλάπτεται με εκούσιο τρόπο και βλάπτεται από κάποιον στο μέγιστο βαθμό, πως γίνεται να μην έχει και πολύ θυμό και έντονη επιθυμία να τιμωρήσει; Σε αυτό το άτομο θα πούμε πως απέναντι στο άτομο που τον βλάπτει κατ' αυτόν τον τρόπο ή πρόκειται να τον βλάψει σε μέγιστο βαθμό, [ο σοφός] θα νιώσει τον μέγιστο πόνο και θα τον μισήσει –αυτό είναι συνεπές- αλλά δεν θα νιώσει μεγάλη ταραχή. Αναγνωρίζοντας πως κανένα εξωτερικό αντικείμενο δεν έχει μεγάλη αξία [ο σοφός] δεν υπόκειται σε μεγάλη ταραχή ακόμα κι από την παρουσία μεγάλων πόνων και ακόμα λιγότερο από αυτά που σχετίζονται με την οργή. Η έντονη ταραχή προκύπτει από την ανοησία.

Απόσπασμα 6

Φιλόδημος Περί Ὀργῆς col.44.9-22: οὔτε γὰρ συντόγ[οι]ς περιπίπτει πάθει το[ιού]τοις· μανία γάρ, ἐπεὶ κ[αί] μυρίων ὄσων κ[ακῶ]ν [ἢ] παρ' αυτο[ν] ἐπιθυμία [ἦν καί] φευξόμεθα πᾶσαν ὡς μέγιστον οὔσαν κακόν (Philipson). [οὔτε πρὸς (τὴν) | κόλασιν ὀρμᾶι,] (Bücheler) οὔτε ὡς πρὸς] ἀ[πο]λαυστ[ό]ν (οὐδὲ γὰρ ἡδ[ύ] τι προσφέρεται) ἀλλ' ὡς πρὸ[ς] ἀναγκαιότατον, ἀηδέστατον δὲ παραγίνεται, καθάπερ ἐπὶ πόσιν ἀσπινθίου καὶ τομῆν. Ακολουθούμε τις προσθήκες των Philipson: (14–15 [πᾶσαν ὡς μέγιστον οὔσαν κακόν]) και Bucheler: (15–16 [οὔτε πρὸς (τὴν) | κόλασιν ὀρμᾶι]).

Μετάφραση: [Ο σοφός] δεν πέφτει θύμα έντονων συναισθημάτων τέτοιου τύπου, καθώς αυτό είναι τρέλα γιατί η σχετική επιθυμία σχετίζεται με πληθώρα κακών και πρέπει να την αποφύγουμε οπωσδήποτε ως να είναι το μέγιστο κακό. Ούτε την τιμωρία [των άλλων] επιλέγει ως κάτι ηδονικό –γιατί τίποτα ηδονικό δεν προσφέρεται- αλλά ως κάτι απόλυτα αναγκαίο και πλήρως επίπονο όπως το να πίνει κανείς ασπίνθη⁸⁶ ή να δέχεται χειρουργική τομή.

Απόσπασμα 7

Φιλόδημος, *Περὶ Ὀργῆς* col.50.5-8: ἄμ μή τις ἐπιδείξει κ[α]ὶ δραστικὸν αἵ[τιον] ὀργῆς εἶναι τ[ῆ]ν ὑπόληψιν τ[ῆ]ς [βλ]άβης.

Μετάφραση: Εκτός εάν κάποιος αποδείξει ότι η αντίληψη της βλάβης είναι επαρκής και αναγκαία συνθήκη (δραστικὸν αἵ[τιον]) για [να δημιουργηθεί] οργή.

Απόσπασμα 8

Φιλόδημος, *Περὶ Ὀργῆς* col.45.5-12: καὶ γὰρ ὁ Ἐπίκουρος ἐν ταῖς Ἀναφωνήσεσιν διασαφεῖ [τό] τε θυμωθήσεσθαι καὶ [τὸ] μετρίως• καὶ ὁ Μητρόδω[ρ]ος, εἰ κυρ[ί]ως λέγει τὸ [τοῦ] σοφοῦ θυμός, συνεμφα[ίνε]ι τὸ λίαν βραχέως•

Μετάφραση: Πράγματι ο Επίκουρος καθιστά σαφές στις Αναφωνήσεις τόσο ότι ο σοφός θα νιώσει οργή όσο και πως θα την νιώσει με μέτρο και ο Μητρόδωρος όταν λέει «ο θυμός του Σοφού» αναφέρει πως τον βιώνει πολύ σύντομα.

Ανάλυση αποσπασμάτων: Το πρώτο στοιχείο που σημειώνει ο Φιλόδημος αναφορικά με τη φυσική οργή στα παραπάνω αποσπάσματα (col.37.24-col.38.8) σχετίζεται με τις διαθεσιακές πεποιθήσεις από τις οποίες αυτή πηγάζει. Όπως είδαμε, η μάταιη οργή πηγάζει αφενός από την πεποίθηση πως η τιμωρία είναι κάτι ηδονικό και αφετέρου από ένα λανθασμένο υπολογισμό αναφορικά με την απώλεια και την τιμωρία που πρέπει να εφαρμοστεί. Αντίθετα όπως σημειώνει ο Φιλόδημος η φυσική οργή πηγάζει αφενός από την ορθή κατανόηση των πραγμάτων και αφετέρου από ορθό υπολογισμό αναφορικά τόσο με την απώλεια όσο και με την τιμωρία που πρέπει να επιβληθεί.

Δεύτερον, ο Φιλόδημος αναγνωρίζει πως υπάρχουν περιπτώσεις όπου πράγματι πρέπει να μεταχειριστούμε το κακό ως να είναι καλό και να το επιλέξουμε. Ποιες είναι αυτές οι περιπτώσεις; Σύμφωνα με τον φιλόσοφο πρώτον, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες το παροντικό κακό θα οδηγήσει σε μελλοντική ηδονή. Δεύτερον, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο πόνος πηγάζει από την ίδια την φύση μας και δεν μπορούμε να κάνουμε κάτι διαφορετικό από το να τον βιώσουμε και να τον αποβάλλουμε μέσω της κινητικής ηδονής. Όπως ήδη έχουμε παρουσιάσει, τέτοιες περιπτώσεις είναι οι περιπτώσεις των

φυσικών και αναγκαίων επιθυμιών. Ο πόνος της πείνας, ο πόνος της δίψας, ο πόνος που προκαλεί το κρύο και η ζέστη αποτελούν φυσικούς πόνους τους οποίους δεν μπορούμε να αποφύγουμε. Για το λόγο αυτό σημειώσαμε αναφορικά με τις φυσικές και αναγκαίες επιθυμίες πως δεν αποτελούν επιθυμίες τις οποίες επιλέγουμε αλλά αντίθετα επιθυμίες τις οποίες είναι αναγκαίο να ικανοποιήσουμε. Κάποια επίπονα πράγματα παρότι είναι επίπονα αποτελούν στοιχεία της φύσης μας και συνεπώς δεν μπορούμε να τα αποφύγουμε. Ακριβώς με αυτό τον τρόπο κατανοεί και ο Φιλόδημος τον επίπονο χαρακτήρα της φυσικής οργής σημειώνοντας πως «είναι αναπόφευκτος και ονομάζεται φυσικός για αυτό το λόγο». Χρησιμοποιώντας τις αναλύσεις του Επίκουρου που παρουσιάσαμε στο προηγούμενο μάθημα είναι ασφαλές να υποθέσουμε πως η αίσθηση τόσο του θυμού όσο και της τιμωρίας είναι το κριτήριο, αυτό που μας επιβεβαιώνει πως τόσο ο θυμός όσο και η τιμωρία είναι πράγματα επίπονα και άρα κακά για εμάς. Υπάρχουν όμως συγκεκριμένες συνθήκες (με βάση τον ηδονικό λογισμό) που όταν πληρούνται τα εν λόγω στοιχεία καθίστανται άξια επιλογής παρότι είναι επίπονα.

Στην περίπτωση της φυσικής οργής ένα τέτοιο στοιχείο είναι η εκούσια πρόκληση βλάβης. Όμως αυτή η συνθήκη, όπως αποσαφηνίζεται στο απόσπασμα 7, αποτελεί μόνο αναγκαία μα όχι επαρκής συνθήκη για να θυμώσει με κάποιον ο επικούρειος σοφός. Πότε λοιπόν θα θυμώσει ο Σοφός;

Σκοπός του σοφού είναι μέσω της τιμωρίας να εμποδίσει την πραγμάτωση περισσότερου και πιθανότατα μεγαλύτερου κακού στο μέλλον διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την μελλοντική του αταραξία. Αυτή η ερμηνευτική θέση αναδεικνύει τη σημασία του ηδονικού λογισμού στη ζωή του σοφού. Η εκούσια πρόκληση βλάβης αποτελεί μία αναγκαία συνθήκη για το θυμό του σοφού αλλά αυτός θα οργιστεί και θα τιμωρήσει μόνο εάν μέσω της τιμωρίας που θα επιβάλλει θα εξασφαλιστεί η μελλοντική του αταραξία. Τέλος, τα παραπάνω αποσπάσματα αναδεικνύουν μία σημαντική διαφορά μεταξύ του φυσικού και του μάταιου θυμού η οποία δεν σχετίζεται με το γνωσιακό του περιεχόμενο, όπως τα υπόλοιπα στοιχεία που έχουμε αναφέρει έως τώρα αλλά αντίθετα με τον τρόπο που βιώνονται από τα εκάστοτε υποκείμενα. Η μάταιη οργή υπερβαίνει το μέτρο και οδηγεί τον άνθρωπο σε έντονη και βαθιά ταραχή ενώ αντίθετα η φυσική οργή αποτελεί μεν ταραχή αλλά είναι σύντομη και χαμηλότερης έντασης από τη μάταια. Η φυσική οργή σταματά τη στιγμή που ο Σοφός θα τιμωρήσει

αυτόν που τον αδίκησε. Σκοπός αυτής της τιμωρίας δεν θα είναι κάποιας μορφής ηδονή που θα βιώσει ο σοφός (εκδίκηση) αλλά αντίθετα η διασφάλιση της μελλοντικής του αταραξίας.

Συμπεράσματα

1. Τόσο η μάταιη όσο και η φυσική οργή αποτελούν σταθερές διαθεσιακές καταστάσεις του χαρακτήρα μας οι οποίες αποτελούνται από ένα σύνολο πεποιθήσεων αναφορικά με τα πράγματα και τον κόσμο.
2. Η μάταιη οργή αποτελείται από την πεποίθηση πως η τιμωρία αποτελεί κάτι πλήρως ηδονικό και αποτελεί την ορθότερη συμπεριφορά όταν κάποιον μας βλάπτει. Επιπλέον, συνίσταται από ένα σύνολο εσφαλμένων πεποιθήσεων αναφορικά τόσο με το μέγεθος της βλάβης που προκλήθηκε όσο και με το μέγεθος της τιμωρίας που πρέπει να επιβληθεί.
3. Το σημαντικότερο στοιχείο αναφορικά με την μάταιη οργή αφορά το γεγονός πως δημιουργεί έντονη ταραχή σε εκείνον που τη βιώνει και οδηγεί τη ζωή του σε πληθώρα κακών τα οποία οδηγούν σε βαθύ ψυχικό πόνο. Για το λόγο αυτό πρέπει να θεραπευθούν και να εξαλειφθεί από την ψυχή του ατόμου το οποίο στοχεύει στην επικούρεια ευδαιμονία, δηλαδή στην αταραξία του.
4. Η φυσική οργή αποτελείται από ένα σύνολο πεποιθήσεων οι οποίες είναι αληθείς. Ο σοφός γνωρίζει πως ο θυμός και η απόδοση τιμωρίας δεν είναι κάτι ηδονικό αλλά αντίθετα κάτι επίπονο το οποίο θα διαταράξει βαθιά την ψυχική του ηρεμία. Γι' αυτόν το λόγο ο σοφός δεν θυμώνει και τιμωρεί όσους τον βλάπτουν κάθε φορά που κάποιος εκούσια στρέφεται εναντίον του.
5. Προκειμένου να οργιστεί πρέπει αφενός η βλάβη που έχει προκληθεί να σχετίζεται με την ευδαιμονία του και τις φυσικές του επιθυμίες και αφετέρου μέσω του ηδονικού του λογισμού να καταλήξει στο συμπέρασμα πως η τιμωρία την οποία θα επιβάλει σε αυτόν που τον έβλαψε θα εξασφαλίσει την μελλοντική του αταραξία και θα εμποδίσει τον τελευταίο από το να διαπράξει περισσότερο κακό στο μέλλον.
6. Σκοπός του σοφού δεν είναι να τιμωρήσει τον αδικοπραγούντα (αυτός είναι ο σκοπός της μάταιης οργής) αλλά να εξασφαλίσει πως δεν θα προκληθεί επιπλέον

μελλοντική βλάβη. Εάν μέσω της τιμωρίας είναι αδύνατο να επιτύχει αυτό τον σκοπό τότε δεν θα νιώσει καν φυσική οργή αλλά πιθανότατα θα αδιαφορήσει.

Ο φόβος για τους θεούς και ο φόβος για τον θάνατο

Ο Επίκουρος υποστηρίζει πως υπάρχουν δύο κύρια μάταια συναισθήματα τα οποία βασανίζουν τους ανθρώπους. Αυτά είναι ο φόβος αναφορικά με τους θεούς και ο φόβος για τον θάνατο. Αυτά τα μάταια συναισθήματα έχουν ιδιαίτερη σημασία καθώς οδηγούν σύμφωνα με τον Επίκουρο τους ανθρώπους να δημιουργούν επιπλέον μάταια συναισθήματα. Για παράδειγμα πολλοί άνθρωποι οι οποίοι φοβούνται τον θάνατο επιδιώκουν χρήματα και πολιτική εξουσία καθώς έτσι πιστεύουν πως θα καταφέρουν να τον απομακρύνουν. Ο Επίκουρος παρουσιάζει μία σειρά από επιχειρήματα προκειμένου να καταλήξει στο συμπέρασμα πως δεν υπάρχει κανένας λόγος να φοβόμαστε ούτε τους θεούς αλλά ούτε το θάνατο.

Ο φόβος για τους θεούς

Μελετώντας την κοσμολογία του Επίκουρου εντυπωσιάζεται κανείς όταν η συζήτηση φτάνει στο ζήτημα της ύπαρξης των θεών. Ο φιλόσοφος εξηγεί τόσο την γένεση όσο και τη λειτουργία του κόσμου βασιζόμενος στην ατομική του θεωρία χωρίς να χρειάζεται αναφορά στην ανάμιξη των θεών, είτε ως δημιουργών είτε ως εξασκούντων κάποιας μορφή πρόνοια η οποία εξασφαλίζει την ορθή λειτουργία του κόσμου. Επιπλέον, με βάση τις αναλύσεις της ηθικής φιλοσοφίας του Επίκουρου που έχουμε πραγματοποιήσει στα προηγούμενα μαθήματα καθίσταται σαφές πως ούτε η ηθική του φιλοσοφία χρειάζεται ηθικές αρχές οι οποίες πηγάζουν από τους θεούς ή από πιθανά διδάγματα που σχετίζονται με τη ζωή και το έργο τους. Αντίθετα, η βαθύτερη ανάλυση και κατανόηση της ίδιας της ανθρώπινης φύσης αποτελεί το μόνο προαπαιτούμενο της επικούρειας ηθικής φιλοσοφίας. Παρόλα αυτά ο Επίκουρος δεν φτάνει ποτέ στο σημείο να αρνηθεί με σαφή τρόπο την ύπαρξη των θεών.

Απόσπασμα 9

Επίκουρος *Επιστολή προς Μενοικέα* 123-124: Πρῶτον μὲν τὸν θεὸν ζῶον ἄφθαρτον καὶ μακάριον νομίζων, ὡς ἡ κοινὴ τοῦ θεοῦ νόησις ὑπεγράφη, μηθὲν μῆτε τῆς ἀφθαρσίας ἀλλότριον μῆτε τῆς μακαριότητος ἀνοίκειον αὐτῷ πρόσαπτε· πᾶν δὲ τὸ φυλάττειν αὐτοῦ δυνάμενον τὴν μετὰ ἀφθαρσίας μακαριότητα περὶ αὐτὸν δόξαζε. θεοὶ μὲν γὰρ εἰσὶν· ἐναργῆς γὰρ αὐτῶν ἐστὶν ἡ γνῶσις· οἴους δ' αὐτοῦς <οἱ> πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσὶν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοῦς οἴους νοοῦσιν. ἀσεβῆς δὲ οὐχ ὁ τοῦς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. οὐ γὰρ προλήψεις εἰσὶν ἀλλ' ὑπολήψεις ψευδεῖς αἱ τῶν πολλῶν ὑπὲρ θεῶν ἀποφάσεις. ἔνθεν αἱ μέγιστα βλάβαι [αἴτιαι τοῖς κακοῖς] ἐκ θεῶν ἐπάγονται καὶ ὠφέλειαι. ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντὸς ἀρεταῖς τοῦς ὁμοίους ἀποδέχονται, πᾶν τὸ μὴ τοιοῦτον ὡς ἀλλότριον νομίζοντες.

Μετάφραση: Πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ σκέφτεσαι ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ὄν ἀφθαρτὸ καὶ μακάριο, ὅπως ἔχει ἀποτυπωθεῖ ἡ κοινὴ ἰδέα τοῦ θεοῦ καὶ νὰ μὴν τοῦ προσάπτεις τίποτα ξένο πρὸς τὴν ἀφθαρσία του, τίποτα ἀταίριαστο στὴ μακαριότητα του ποὺ εἶναι συνυφασμένη με τὴν ἀφθαρσία του. Βέβαια οἱ θεοὶ ὑπάρχουν, διότι ἡ γνώση τους εἶναι ἐναργῆς. Δὲν εἶναι ὁμως τέτοιοι ποὺ πιστεύουν οἱ πολλοί, γιατί αὐτοὶ δὲν τους διατηροῦν στο νου τους ὅπως τους συλλαμβάνουν ἀρχικά. Ἀσεβῆς μάλιστα δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἀρνεῖται τους θεοὺς τῶν πολλῶν ἀλλὰ αὐτὸς ποὺ ἀποδίδει στους θεοὺς τὶς δοξασίες τῶν πολλῶν. Διότι οἱ γνώμες τῶν πολλῶν γιὰ τους θεοὺς δὲν εἶναι προλήψεις ἀλλὰ ψευδεῖς ἀντιλήψεις, σύμφωνα με τὶς ὁποῖες οἱ θεοὶ στέλνουν καὶ τὶς συμφορὲς καὶ τὰ ὠφέλιμα. Οἱ ἄνθρωποι καθὼς εἶναι ἐξοικειωμένοι διαρκῶς με τὶς δικές τους ἀρετές, ἀποδέχονται τους ὁμοίους τους καὶ θεωροῦν ξένο κάθε τι τὸ διαφορετικό.

Ανάλυση ἀποσπάσματος: Στὸ συγκεκριμένο ἀπόσπασμα ὁ Επίκουρος ἀναφέρεται πρῶτον, στα χαρακτηριστικὰ τὰ ὁποῖα προσιδιάζουν στὴ φύση τῶν θεῶν, δεύτερον, στα χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ οἱ πολλοὶ ἀποδίδουν στους θεοὺς χωρὶς αὐτὰ νὰ προσιδιάζουν στους τελευταίους καὶ τέλος, τρίτον, στὸ αἴτιο ποὺ ὀδηγεῖ τους ἀνθρώπους σε ἐσφαλμένη κατανόηση τῶν θεῶν. Ἀς μελετήσουμε με περισσότερη λεπτομέρεια αὐτὰ τὰ τρία στοιχεῖα. Σύμφωνα με τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἐντοπίζουμε κάποιες πεποιθήσεις οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν προλήψεις γιὰ τους θεοὺς (ἀληθεῖς δηλαδὴ

πεποιθήσεις οι οποίες πηγάζουν από την ορθή κατανόηση του τι είναι θεός) και άλλες οι οποίες αποτελούν ψευδείς αντιλήψεις. Τα δύο χαρακτηριστικά που ορθά αποδίδονται στους θεούς είναι αυτά της αφθαρσίας και της μακαριότητας, και με βάση αυτά ο Επίκουρος ασκεί κριτική στη γνώμη των πολλών για τους θεούς. Πράγματι, εάν αναλογιστούμε το ίδιο το περιεχόμενο της έννοιας «θεός» αφαιρώντας τα στοιχεία εκείνα που του αποδίδει κάθε επιμέρους θρησκεία πιθανότατα θα συμφωνούσαμε όλοι πως με τον όρο «θεός» αναφερόμαστε σε ένα πλάσμα άφθαρτο, αιώνιο και πλήρως ευτυχισμένο. Ο Επίκουρος συμφωνεί με αυτές τις δοξασίες των πολλών αναφορικά με τους θεούς. Όμως οι πεποιθήσεις των απλώς ανθρώπων για τους θεούς δεν περιορίζονται μόνο στα δύο παραπάνω χαρακτηριστικά. Οι απλοί άνθρωποι αποδίδουν στους θεούς τέσσερα στοιχεία:

- 1: Οι θεοί είναι άφθαρτα πλάσματα.
- 2: Οι θεοί είναι μακάρια πλάσματα.
- 3: Οι θεοί είναι υπεύθυνοι για όσα ωφέλιμα συμβαίνουν στους ανθρώπους.
- 4: Οι θεοί στέλνουν τις συμφορές.

Οι πεποιθήσεις 1 και 2 είναι, σύμφωνα με τον Επίκουρο, αληθείς. Ωστόσο, αυτές οι δύο πεποιθήσεις δεν αποτελούν επαρκείς συνθήκες προκειμένου να οδηγηθεί κανείς σε φόβο αναφορικά με τους θεούς. Προκειμένου κάποιος να φοβάται τους θεούς θα πρέπει οι τελευταίοι να είναι σε θέση να αλληλεπιδράσουν με κάποιον τρόπο μαζί του. Αυτό συμβαίνει μόνο εάν οι πεποιθήσεις 3 και 4 είναι πράγματι αληθείς. Και σύμφωνα με τον Επίκουρο οι δύο αυτές πεποιθήσεις δεν είναι δυνατό να είναι αληθείς καθώς βρίσκονται σε απόλυτη ασυμφωνία με τις παραπάνω πεποιθήσεις και πιο συγκεκριμένα με την πεποίθηση 2. Πιο συγκεκριμένα, εάν οι θεοί είναι πράγματι απόλυτα ευτυχισμένοι τότε δεν είναι δυνατό να δεχθούμε πως θυμώνουν, η οργίζονται ή λυπούνται από τις δικές μας πράξεις (Επ.Ηρ. 76-78). Πράγματι, όπως σημειώνει σχετικά ο Κικέρων (D.N.D. 1.21-22) είναι εσφαλμένο –εάν όχι εγωιστικό- να πιστεύει κανείς πως ένα τόσο τέλειο πλάσμα όπως ο θεός μπορεί να εκνευρίζεται εάν εμείς οι άνθρωποι δεν τον δοξάζουμε ή αντίθετα να χαίρεται εάν του αποδίδουμε τιμές συγκεκριμένες ημέρες. Ενώ επιπλέον, όπως αναρωτιέται ο Λουκρήτιος (D.R.N. 5.157-94): γιατί πρέπει να πιστέψουμε πως οι θεοί είχαν κάποιο ενδιαφέρον να δημιουργήσουν τον κόσμο και να τον διοικούν; Εάν

πράγματι συμβαίνει κάτι τέτοιο θα πρέπει να δεχθούμε πως πριν τη δημιουργία του κόσμου οι θεοί δεν ήταν τόσο ευτυχισμένοι και χρειάζονταν την δημιουργία του.

Το τρίλημμα του Επίκουρου

Επιπροσθέτως, ο Επίκουρος φαίνεται να διατυπώνει ένα επιπλέον επιχειρήμα που στοχεύει στην απόρριψη της θείας πρόνοιας και της θείας τιμωρίας. Το επιχειρήμα αυτό συναντάται με πολλές διαφορετικές ονομασίες όπως «το αρχαίο ερώτημα του Επίκουρου», το «τρίλημμα του Επίκουρου», το «παράδοξο του Επίκουρου» ή ως «ο γρίφος του Επίκουρου». 16 Πρόκειται για ένα επιχειρήμα το οποίο αναφέρει ο Λακτάντιος στο *De Ira Dei* I.319 (Usener 374) και το αποδίδει στον Επίκουρο:

Απόσπασμα 10

Λακτάντιος *De Ira Dei* I.319 = Usener 374: deus, inquit, aut uult tollere mala et non potest, aut potest et non uult, aut neque uult neque potest, aut et uult et potest. si uult et non potest, inbecillus est, quod in deum non cadit. si potest et non uult, inuidus, quod aequum alienum a deo. si neque uult neque potest, et inuidus et inbecillus est, ideo nee deus. si et uult et potest, quod solum deo conuenit, unde ergo sunt mala? aut cur illa non tollit?

Μετάφραση: Είτε ο Θεός, λέει [ενν. ο Επίκουρος], θέλει να αποτρέψει το κακό και δεν μπορεί, είτε μπορεί και δεν θέλει, είτε ούτε θέλει ούτε μπορεί, είτε και θέλει και μπορεί. Εάν θέλει και δεν μπορεί είναι αδύναμος κάτι το οποίο δεν ταιριάζει στο Θεό. Εάν μπορεί και δεν θέλει, τότε είναι κακόβουλος κάτι το οποίο είναι εξίσου ξένο στο Θεό. Εάν ούτε θέλει, ούτε μπορεί, είναι και κακόβουλος και αδύναμος άρα δεν είναι Θεός. Εάν και μπορεί και θέλει, το μόνο που πραγματικά ταιριάζει σε έναν Θεό, τότε από πού προέρχεται το κακό; Και γιατί δεν το αποτρέπει;

Ανάλυση αποσπάσματος: Το παραπάνω επιχειρήμα χρησιμοποιείται πολύ συχνά προκειμένου να στηρίζει τη θέση ότι η ύπαρξη του κακού στον κόσμο αποτελεί μια σοβαρή απόδειξη υπέρ της ανυπαρξίας του Θεού. Ωστόσο, δεν χρησιμοποιήθηκε με αυτόν το στόχο από τον Επίκουρο. Το τρίλημμα του Επίκουρου πρέπει να κατανοηθεί

ως υποστηρικτικό επιχείρημα στο επιχείρημα που εντοπίζεται στην Επιστολή προς Μενουκέα. Όπως ήδη αναφέραμε στην Επιστολή προς Μενουκέα ο Επίκουρος εντοπίζει δύο ζεύγη πεποιθήσεων, από τα οποία το πρώτο είναι αληθές ενώ το δεύτερο ψευδές. Το τρίλημμα του Επίκουρου έρχεται να αναδείξει ακριβώς τον λόγο για τον οποίο οι πεποιθήσεις 3 (Οι θεοί στέλνουν όσα είναι ωφέλιμα για τους ανθρώπους) και 4 (οι θεοί στέλνουν τις συμφορές) είναι λογικά ασύμβατες με την πεποίθηση 2 η οποία είναι αληθής. Πιθανότατα το συμπέρασμα του Επίκουρου είναι ότι η ύπαρξη των θεών ως πλασμάτων άφθαρτων και πλήρως ευτυχισμένων είναι δυνατό να συνυπάρχει με την ύπαρξη του κακού στον κόσμο μας μόνο εάν δεχθούμε πως οι Θεοί δεν ενδιαφέρονται καθόλου για τα ανθρώπινα πράγματα και για τον κόσμο μας. Σε αντίθετη περίπτωση θα αναγκαστούμε να αποδώσουμε σε αυτούς χαρακτηριστικά τα οποία δεν συμφωνούν με την απόλυτη αταραξία την οποία απολαμβάνουν. Συνεπώς είναι εσφαλμένο να τους αποδίδει κανείς ανθρώπινα χαρακτηριστικά όπως το ότι ενδιαφέρονται να βοηθήσουν ή να τιμωρήσουν τους ανθρώπους. Αυτή η ανθρωπομορφική και ανθρωποκεντρική κατανόηση των θεών οφείλεται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι κατανοούν τους θεούς ως όμοιούς τους. Όπως αναφέρει ο ίδιος:

Απόσπασμα 11

Επίκουρος Επ.Μεν. 124: ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντὸς ἀρεταῖς τοὺς ὁμοίους ἀποδέχονται, πᾶν τὸ μὴ τοιοῦτον ὡς ἀλλότριον νομίζοντες.

Μετάφραση: Οι άνθρωποι καθώς είναι εξοικειωμένοι διαρκώς με τις δικές τους αρετές, αποδέχονται τους όμοιους τους και θεωρούν ξένο κάθε τι το διαφορετικό.

Συμπέρασμα

Οι θέσεις του Επίκουρου αναφορικά με τον φόβο των θεών συνοψίζονται στο γεγονός πως οι άνθρωποι αποδίδουν στους θεούς χαρακτηριστικά τα οποία δεν προσιδιάζουν στη θεϊκή φύση όπως η θέληση να βοηθήσουν ή η θέληση να τιμωρήσουν. Αυτές οι πεποιθήσεις όμως αφενός δεν πηγάζουν από την αληθή κατανόηση των θεών αλλά από μίας μορφής ανθρωπομορφική κατανόηση τους και αφετέρου οδηγούν τους ανθρώπους σε βαθιά ταραχή και φόβο αναφορικά με τους ίδιους τους θεούς. Προκειμένου να

καταφέρει κανείς να αποκτήσει αταραξία πρέπει να εξαλείψει από την ψυχή του τις εσφαλμένες πεποιθήσεις αναφορικά με τους θεούς και να διατηρήσει μόνο τις αληθείς.

Ο φόβος για το θάνατο

Ο Επίκουρος μας παρουσιάζει δύο επιχειρήματα προκειμένου να αποδείξει τη θέση πως δεν υπάρχει κανένας λόγος να φοβόμαστε τον θάνατο. Το πρώτο εμφανίζεται στο *Κύριες Δόξες* 2 ενώ το δεύτερο στην παράγραφο 124-125 από την *Επιστολή προς Μενοικέα*. Ας δούμε αυτά τα δύο επιχειρήματα με τη σειρά.

1. Το επιχείρημα στην Κύρια Δόξα 2:

Απόσπασμα 12

Επίκουρος Κ.Δ. 2: Ὁ θάνατος οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· τὸ γὰρ διαλυθὲν ἀναισθητεῖ, τὸ δ' ἀναισθητοῦν οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς.

Μετάφραση: Ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς. Γιατί αυτό που έχει αποσυντεθεί δεν αισθάνεται και αυτό που δεν αισθάνεται δεν είναι τίποτε για εμάς.

Απόσπασμα 13

Επίκουρος Επ.Ηρ. 63: Καὶ μὴν καὶ ὅτι ἔχει ἡ ψυχὴ τῆς αἰσθήσεως τὴν πλείστην αἰτίαν δεῖ κατέχειν· οὐ μὴν εἰλήφει ἂν ταύτην, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ λοιποῦ ἀθροίσματος ἐστεγάζετο πως.

Μετάφραση: Πρέπει να καταλάβουμε ότι το κύριο αίτιο της αίσθησης είναι η ψυχή αλλά η ψυχή δεν έχει αυτή την ικανότητα εάν δεν βρίσκεται με κάποιο τρόπο εντός του υπόλοιπου αθροίσματος [εντός του σώματος].

Ανάλυση αποσπασμάτων: Το παραπάνω επιχείρημα (απόσπασμα 12) μπορεί να αναλυθεί με τον ακόλουθο τρόπο:

- 1: Αυτό που δεν αισθάνεται δεν είναι τίποτα για εμάς.
- 2: Μετά το θάνατο αυτό το οποίο μένει από εμάς δεν αισθάνεται.
- 3: Άρα: Αυτό το οποίο μένει από εμάς μετά το θάνατο δεν είναι τίποτα για εμάς.

Προκειμένου να κατανοήσουμε το παραπάνω επιχείρημα πρέπει να αποσαφηνίσουμε τα εξής στοιχεία. Πρώτον, το πως οι Επικούρειοι αντιλαμβάνονται τον θάνατο. Όπως αναφέρει το απόσπασμα 13 σύμφωνα με τους Επικούρειους κατά τον θάνατο η ψυχή, η οποία είναι υλική, διαχωρίζεται από το σώμα. Αυτός ο διαχωρισμός στερεί από τον άνθρωπο τη δυνατότητα να αντιλαμβάνεται το οτιδήποτε. Το δεύτερο στοιχείο που πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι ότι για τον Επίκουρο το σώμα και η ψυχή είναι από κοινού υπεύθυνα για την αίσθηση η οποία είναι δυνατή μόνο όσο αυτά τα δύο στοιχεία είναι ενοποιημένα. Τρίτον, Όπως αναφέραμε στην αρχή του μαθήματος όπου μελετήσαμε τον ηδονικό λογισμό ο Επίκουρος δεν εστιάζει το ενδιαφέρον του μόνο στο παροντικό καλό και κακό αλλά αντίθετα δίνει ιδιαίτερη σημασία στη διασφάλιση της μελλοντικής απονίας και αταραξίας. Κάθε επίδοξος επικούρειος πρέπει να καταφέρει να εκπαιδεύσει τον εαυτό του έτσι ώστε μέσω του ηδονικού λογισμού να μπορεί να υπολογίζει τις μελλοντικές συνέπειες των παροντικών επιλογών του αναφορικά με την ηδονή και τον πόνο.

Υπό αυτή την έννοια για τον Επίκουρο είναι απόλυτα ορθολογικό να φροντίζει κάποιος για τον μελλοντικό εαυτό του. Πράγματι, είναι απόλυτα ορθολογικό να επιδιώξω αυτό που είναι ηδονικό και συνεπώς καλό για τον μελλοντικό εαυτό μου όπως είναι και απόλυτα φυσικό να νιώσω φόβο εάν γνωρίζω με βεβαιότητα πως αύριο θα συμβεί κάτι επίπονο-κακό σε μένα. Ποιος είναι ο λόγος όμως που αυτός ο μελλοντικός εαυτός μας αποτελεί αντικείμενο μέριμνας και φροντίδας; Η απάντηση σχετίζεται με την ίδια την αίσθηση. Ακριβώς επειδή αναγνωρίζω πως αυτός ο μελλοντικός εαυτός μου θα έχει την ικανότητα της αίσθησης και μέσω αυτής θα μπορεί να νιώσει την ηδονή και τον πόνο μεριμνώ έτσι ώστε να μεγιστοποιήσω την ηδονή που θα νιώσει ελαχιστοποιώντας τον πιθανό μελλοντικό πόνο. Το στοιχείο στο οποίο πρέπει να εστιάσουμε εδώ είναι το γεγονός πως για τους Επικούρειους φαίνεται πως αναγκαία και επαρκής συνθήκη προκειμένου ο μελλοντικός μας εαυτός να αποτελεί αντικείμενο μέριμνας και φροντίδας είναι η ικανότητα του να μπορεί μέσω της αίσθησης να αντιληφθεί την ηδονή και τον πόνο.

Συμπέρασμα

Τα παραπάνω στοιχεία εξηγούν πως πρέπει να κατανοήσουμε το επιχείρημα που χρησιμοποιεί ο Επίκουρος στην Κ.Δ. 2. Ο τρόπος που θα πρέπει να κατανοήσουμε τη θέση ότι ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς είναι πως ακριβώς επειδή αυτό το οποίο μένει από εμάς μετά θάνατον δεν έχει την ικανότητα της αίσθησης, δεν μπορεί να είναι αντικείμενο μέριμνας και φροντίδας. Συνεπώς δεν υπάρχει κανένας λόγος να φροντίσουμε, να φοβόμαστε, ή να μεριμνήσουμε με οποιονδήποτε τρόπο για αυτή την μελλοντική κατάσταση.

2. Το επιχείρημα στην επιστολή προς Μενουκέα 124-125:

Απόσπασμα 14

Επίκουρος, Επ.Μεν. 124: Συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον· ἐπεὶ πᾶν ἀγαθὸν καὶ κακὸν ἐν αἰσθήσει· στέρησις δὲ ἐστὶν αἰσθήσεως ὁ θάνατος.

Μετάφραση: Να συνηθίσεις την ιδέα πως ο θάνατος δεν είναι τίποτα για εμάς, διότι κάθε καλό και κακό βρίσκεται στην αίσθηση, ενώ ο θάνατος είναι η στέρηση της αίσθησης.

Απόσπασμα 15

Επίκουρος Επ.Μεν. 125: τὸ φρικωδέστατον οὖν τῶν κακῶν ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδήπερ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν, ὅταν δὲ ὁ θάνατος παρῆ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἐσμέν.

Μετάφραση: Το πιο φοβερό από τα κακά, ο θάνατος, δεν είναι τίποτα για εμάς –στον βαθμό που όσο υπάρχουμε, δεν είναι παρών κι όταν πάλι είναι παρών εκείνος, τότε δεν υπάρχουμε εμείς

Ανάλυση αποσπάσματος: Το επιχείρημα φαίνεται να περιλαμβάνει τις εξής προκείμενες:

- 1: Κάθε καλό και κακό γίνεται αντιληπτό μόνο μέσω της αίσθησης.
- 2: Ο θάνατος είναι η στέρηση της αίσθησης
- 3: Άρα ο θάνατος δεν μπορεί να είναι κάτι ούτε καλό ούτε κακό για εμάς.

Στην *Επιστολή προς Μενοικέα*, ο Επίκουρος εστιάζει την προσοχή του στην ίδια την αξία του θανάτου για το υποκείμενο που πεθαίνει. Από τη μία πλευρά, κάποιοι άνθρωποι πιστεύουν πως ο θάνατος είναι το μεγαλύτερο κακό ενώ από την άλλη πλευρά, κάποιοι πιστεύουν πως ο θάνατος είναι λύτρωση από τα βάσανα της ζωής (*Επιστολή προς Μενοικέα* 126). Ο Επίκουρος επιμένει πως προκειμένου να είναι κάτι καλό ή κακό για κάποιον πρέπει το πράγμα αυτό να μπορεί να γίνει αντιληπτό μέσω της αίσθησης. Στην περίπτωση του θανάτου κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί, αφού ο νεκρός δεν έχει την δυνατότητα της αίσθησης και έτσι δεν μπορεί με κανέναν τρόπο να αντιληφθεί τον θάνατο ως κάτι καλό ή κάτι κακό.

Αυτή η τελευταία πρόταση σχετίζεται με τη στιγμή που κάποιος πεθαίνει και το χρονικό διάστημα που ακολουθεί αυτή τη στιγμή. Η στιγμή του θανάτου είναι η στιγμή που η δυνατότητα της αίσθησης εξαφανίζεται και συνεπώς το υποκείμενο δεν μπορεί να αντιληφθεί πια το καλό και το κακό. Κανένας δεν μπορεί να νιώσει ηδονή ή πόνο κατά το θάνατό του. Επιπλέον το απόσπασμα 15 σχετίζεται με την ίδια την ύπαρξη του ανθρώπου και τον τρόπο με τον οποίο την επηρεάζει ο θάνατος. Μετά τον θάνατο το υποκείμενο παύει να υφίσταται και κατά συνέπεια είναι αδύνατο να του αποδοθούν πλέον νέα κατηγορήματα. Με αυτό το επιχείρημα ο Επίκουρος στοχεύει να αναδείξει το γεγονός πως αφού κάποιος πεθάνει είναι αδύνατο πλέον να βιώσει οποιαδήποτε μορφή ηδονής ή πόνου καθώς είναι αδύνατο να αλληλεπιδράσει αιτιακά με άλλο αντικείμενο.

Συμπέρασμα

Ο Επίκουρος μας παρουσιάζει 3 επιχειρήματα αναφορικά με τη θέση πως ο θάνατος δεν πρέπει να μας δημιουργεί φόβο:

1. *Επιστολή προς Μενοικέα* 124: Από τη μία πλευρά, ο θάνατος δεν είναι τίποτα για τους ζωντανούς καθώς ο θάνατος αποτελεί έλλειψη της αίσθησης και εφόσον η αίσθηση είναι το μόνο κριτήριο αλήθειας ο θάνατος δεν μπορεί να είναι ούτε κάτι καλό, ούτε κάτι κακό.

2. Επιστολή προς Μενουκία 125: Από την άλλη πλευρά, ο θάνατος δεν είναι τίποτα ούτε για τους νεκρούς, καθώς αποτελεί το πέρασμα στην ανυπαρξία, ένα γεγονός το οποίο δεν επιτρέπει σε κανένα νέο κατηγορημα να είναι πλέον αληθές για τον νεκρό.

3. Κύρια Δόξα 2: Ο μελλοντικός μετά θάνατον εαυτός μας δεν μπορεί να είναι αντικείμενο μέριμνας και φροντίδας καθώς δεν θα έχει τη δυνατότητα της αίσθησης άρα είναι μάταιο να φροντίζουμε γι' αυτόν.